

EEN WOERDENS BORD MET VREEMDE KRASSEN

Het verleden in scherven

Een juichende archeoloog is niet direct relevant voor een historicus. Laat staan dat een archeologische opgraving docenten en leerlingen meteen weet te boeien. Maar vergis je niet, een op het oog eenvoudige scherf in Woerden kan een eigen verhaal hebben. Als je maar de juiste vragen stelt.

Iedere bron heeft een verhaal, ieder object uit een collectie leent zich voor onderzoek en ontdekking. Het verhaal van object h 1989/4.1 uit de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden is eigenlijk in twee delen op te splitsen: de vervaardiging en het gebruik ervan in de oudheid, en eeuwen later de opgraving, het onderzoek en de plaatsing in een museum. Het illustere vondstnummer betreft een groot stuk *terra sigillata*, letterlijk: gestempelde aarde. Plaats van handelen is Woerden. We gaan terug naar 1988...

ONTDEKKING

In de maand mei van dat jaar ontdekte amateur-archeoloog Hans Kooijman een mooi stuk Romeins aardewerk in de vervuilde Woerdense grond op het terrein van de voormalige gasfabriek. Al snel werd duidelijk dat het om een stuk van een bord van *terra sigillata* ging. Een opvallend patroon van

Experts van het Rijksmuseum van Oudheden schrijven in het schooljaar 2015-2016 in *Kleio* over de collectie in relatie tot het onderwijs. Het museum is op dit moment gesloten vanwege een grote renovatie. Op rmo.nl leest u waar delen van de collectie te zien zijn en welke activiteiten er plaatsvinden. In december 2015 is de heropening.

krassen was zichtbaar aan de binnenzijde van de bodem, naast het gebruikelijke fabrieksstempel. De vindplaats, het materiaal, het stempel en de opvallende krassen vormen het startpunt van het onderzoek naar de oorspronkelijke context van het object; een zoektocht die het uitgangspunt van dit artikel vormt. We beginnen met de vindplaats. Sinds het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw is het archeologisch onderzoek naar het Romeinse *castellum* (legerkamp) en de nabijgelegen *vicus* (burgerlijke nederzetting of kampdorp) van Woerden pas echt op gang gekomen. De oudste kaart waarop Woerden mogelijk voorkomt, is de ►

Timo Epping is historicus en educatief medewerker van het Rijksmuseum van Oudheden.

Object h 1989/4.1 – De scherf in kwestie. Collectie Rijksmuseum van Oudheden.

1 J.E. Bogaers, 'Boodschap per bord aan een onbekende', in: *Westerheem* 38 (Archeologische Werkgemeenschap voor Westelijk Nederland Haarlem, 1989, pp. 221-224).

2 Ibidem, pp. 221-224.

3 W. Vos, E. Blom en T. Hazenberg, *Romeinen in Woerden* (Hazenbergh Archeologie, 2010, pp. 125).

4 V. Hunink, *Bedolven door de Vesuvius. Pompeii in 1000 graffiti* (Damon, 2007, pp. 7-14).

Onderzoekende leerlingen tijdens de 'Schervenworkshop' in het Kabinet der Klassieken.

beroemde *Tabula Peutingeriana*, ofwel: de Peutinger-kaart. Op die kaart is te lezen dat Woerden in de Romeinse tijd (waarschijnlijk) Laurium heette. Archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat het Romeinse legerkamp in Woerden ongeveer tweehonderd jaar heeft bestaan. Naast de in het legerkamp gestationeerde hulptroepen van het Romeinse leger woonden in de bijbehorende vicus handelaren, winkeliers, ambachtslieden, veteranen, maar ook vrouwen en kinderen. We mogen stellen dat al deze mensen leefden van of voor het leger. In deze omgeving moeten we het terra sigillata-fragment in dit geval dus plaatsen.

ROMEINS AARDEWERK

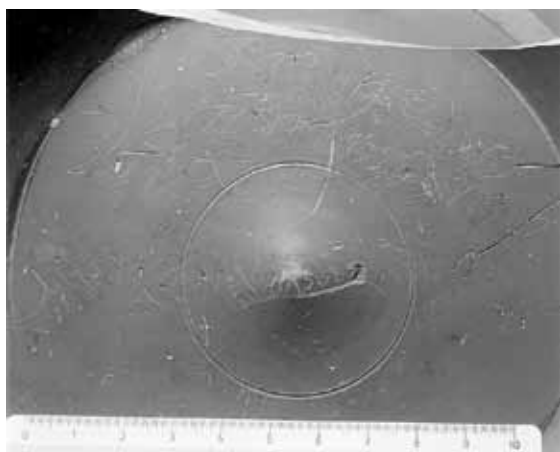
We kennen nu de archeologische én de historische context. Verder met het materiaal: terra sigillata, een term die overigens niet antiek is. De Romeinen introduceerden met hun komst naar onze contreien aardewerk dat met een draaischijf vervaardigd werd. Tot die tijd werd aardewerk nog met de hand gevormd; een methode die met de komst van de Romeinen uiteraard niet direct verdween, maar wel aan populariteit inboette. 'Romeins aardewerk' is in feite een overkoepelend begrip voor vele soorten aardewerk. Terra sigillata is van die soorten wellicht de bekendste en fraaiste. Het is gemakkelijk te herkennen aan de lakrode tot oranjebruine kleurvariëteit en aan de glans. De stukken zijn vaak imitaties van glazen of zilveren serviesgoed en kwamen zowel versierd als onversierd voor. Ze stonden op tafel bij legerofficieren en met name bij mensen uit welgestelde kringen.

Bekend is dat door het hele Romeinse rijk productiecentra voor terra sigillata bestonden. Naar die centra is intensief onderzoek gedaan en de verschillende fabrieksstempels en modeverschijnselen in stijl, vorm en versiering maken dat het materiaal uitstekend te dateren is. Volgens het stempel op dit fragment, in de zachte klei gedrukt alvorens het bakproces begon, is het bord een fabricaat van een zekere Cracuna. Bekend is dat onder deze naam één of meerdere pottenbakkers actief zijn geweest tussen ca. 120 en 200 na Chr. in Midden-Gallië (Lezoux), Oost-Gallië (Pont-des-Rèmes) en Trier.¹ Het stempel van het Woerdense exemplaar heeft exacte parallellen met stukken die bekend zijn uit Trier uit de tweede helft van de tweede eeuw na Chr., wat het waarschijnlijk maakt dat het fragment uit Woerden daar en toen vervaardigd is.

TYPISCHE KRASSEN

Zodoende hebben we nu vast kunnen stellen waar het bord gebruikt werd, van welk materiaal het gemaakt is en waar en wanneer het vervaardigd is. We maken daarbij dankbaar gebruik van vele onderzoeken naar Woerden, terra sigillata en productiecentra van dat specifieke Romeinse aardewerk. Maar wat moeten we met die wat typische krassen naast het fabrieksstempel op de bodem van het bord? Het blijkt hierbij om een inscriptie te gaan: twee om precies te zijn. Deze inscripties, met een vakterm 'graffiti' genoemd, zijn in de pottenbakkerij te Trier, vóór het bakken, in cursieve letters aangebracht. Opvallend genoeg herkenden specialisten er nog iets bijzonders aan: het zou gaan om twee schrijvers met een duidelijk verschillend handschrift.² De inscripties in het Latijn luiden als volgt:

Contiguere omnes / intentique ora tene / bant. Inde (...) en Ama, ille amor meus.

Bij de ontcijfering van de eerste inscriptie vallen twee zaken op: het eerste woord bevat een spelfout (*contiguere* in plaats van *conticuere*) en het betreft een beroemd citaat uit een beroemd Romeins epos: boek II, vers 1 en het eerste woord van vers 2 van de *Aeneïs* van Vergilius (70-19 v.Chr.). De vertaling luidt: 'Allen werden stil en hielden hun gezichten gespannen [op hem gericht]. Vervolgens (...) 'Vergilius' *Aeneïs* werd onder keizer Augustus hét nationale epos voor de Romeinen. Het werd dan ook veel gelezen, met name op scholen. Uit andere vondsten weten we dat Vergilius veel vaker geciteerd werd in het hele Romeinse rijk – alleen al veertien keer op de muren van Pompeii en verder van Silchester (Zuid-Engeland) tot Syrië.³ Vermoedelijk kunnen we het citeren van dergelijke versregels zien als een bewijs van goede opvoeding en ontwikkeling, maar er kleefde ook met enige regelmaat een schunnige ondertoon aan dergelijke graffiti. Graffiti zijn en waren over het algemeen niet voor de eeuwigheid bedoeld,⁴ maar de vele graffiti in Pompeii bieden ons wel, bij ongelukkig toeval, een uniek inkijkje in de dagelijkse Romeinse praktijk. Evenals het bord uit Woerden. Het zorgt echter ook voor veel nieuwe moeilijkheden: we weten niets over het wie en waarom, voor wie en in welke omstandigheden de graffiti zijn aangebracht. Hierbij kan de tweede inscriptie op het bord misschien helpen. Deze inscriptie is niet bekend uit de overgeleverde klassieke literatuur, maar het is uiteraard niet uit te sluiten dat we ook hier met een citaat uit een (ons onbekend) werk te maken hebben. De vertaling luidt: 'Bemin [mij], mijn allerliefste', maar kan echter ook worden gelezen als 'Am[m]a, mijn allerliefste'. Ama of Amma zou in dat geval een Keltische vrouwennaam kunnen zijn, passend bij de streek waar het bord vervaardigd werd, in plaats van een woord in het Latijn. Maar hoe zijn beide fragmenten met elkaar verweven?

INTERESSANTE OPLOSSING

Toegegeven: de ware verklaring zal wel nooit achterhaald kunnen worden. Dat is uiteraard bijzonder onbevredigend, maar het biedt ook mogelijkheden tot nader onderzoek en discussie. Wie weet brengen toekomstige vondsten ons een nieuw puzzelstukje. Maar waar staan we nu?

Professor J.E. Bogaers, een Nederlandse archeoloog en specialist op het gebied van de Romeinen, stelde eind jaren tachtig een interessante oplossing voor. Het zou bij deze graffiti om bijzonder gebruik van het citaat uit de *Aeneïs* gaan. Volgens Bogaers mag het vrijelijk vertaald worden als: 'Allen verstomden [toen zij je zagen] en hielden in spanning hun gelaat [op jou] gericht. Toen [zei ik]: bemin mij, mijn allerliefste.'

Is het een liefdesverklaring aan een verre liefde? Of was het een grapje van twee medewerkers in de pottenbakkerij van Cracuna te Trier? Een andere mogelijkheid blijft dat we, onbekend met de context waarin de graffiti werden aangebracht, veel

Beide inscripties en het fabrieksstempel in detail.

'VERMOEDELIJK KUNNEN WE HET CITEREN VAN DERGELIJKE VERSREGELS ZIEN ALS EEN BEWIJS VAN GOEDE OPVOEDING EN ONTWIKKELING, MAAR ER KLEEFDE OOK MET ENIGE REGELMAAT EEN SCHUNNIGE ONDERTOON AAN DERGELIJKE GRAFFITI'

te ver doordraven in het zoeken naar verbanden tussen beide citaten. Waarom zouden de graffiti niet onafhankelijk van elkaar een betekenis kunnen hebben? De verklaring ligt helaas in het verre verleden, maar een stukje van de sleutel wordt goed bewaard in het Rijksmuseum van Oudheden.

Een klein fragment, een scherf – letterlijk een stukje verleden –, genereert in sommige gevallen interessante invalshoeken. Een aanleiding voor onderzoek, het stellen van hele nieuwe vragen en mooie ontdekkingen. Dit is precies de route die we bezoekende leerlingen in het Rijksmuseum van Oudheden graag zelf laten bewandelen tijdens de 'Schervenworkshops' in het Kabinet der Klassieken (vanaf september 2015, zie kader). Iedere scherf kan een eigen verhaal opleveren, stelt iedereen in staat om onderzoek te verrichten en de juiste vragen te stellen. ■

Vanaf september 2015 neemt het Rijksmuseum van Oudheden een uniek klaslokaal in gebruik: het Kabinet der Klassieken. Dit mooiste klaslokaal van Nederland zetelt in een monumentaal pand aan het Rapenburg, pal naast het museumgebouw. Het is aangekleed met prachtige Griekse en Romeinse objecten en gipsen afgietsels. Met de bronnen binnen handbereik is een les in het Kabinet der Klassieken voor zowel leerling als docent een onvergetelijke ervaring.

Meer informatie op rmo.nl/voortgezetonderwijs.